

Reflectie audit 'Chatting about marriage with female migrants to Syria'

Rapportage

Mirjam de Bruijn & Guy Widdershoven

4 juli 2017

1. Inleiding

Voor u ligt de rapportage van de reflectie audit naar aanleiding van het onderzoek 'Chatting about marriage with female migrants to Syria'. De reflectie audit werd uitgevoerd in opdracht van de decaan van de Faculteit Maatschappij- en Gedragwetenschappen (FMG), de onderzoeksdirecteur van het Amsterdam Institute of Social Science Research (AISSR) en de rector magnificus van de Universiteit van Amsterdam (UvA). Doel van de reflectie audit was bijdragen aan verheldering van aspecten van ethiek en wetenschappelijke integriteit in kwalitatief onderzoek naar en onder zeer moeilijk te bereiken doelgroepen en naar controversiële zaken (zoals in dit geval onderzoek naar de huwelijken van vrouwen met Syriëgangers), en waarbij persoonlijke betrokkenheid van de onderzoekers een rol kan spelen.

In de opdracht werden de volgende drie onderzoeksvragen gesteld.

Ten eerste is er een voornamelijk integriteit-gerelateerde controverse over de mogelijke vooringenomenheid van onderzoeker(s) vanwege hun (privé) perspectieven en bezigheden: In hoeverre horen medeauteurs van elkaars bezigheden, belangen en (politieke) perspectieven te weten voorafgaande en gedurende het onderzoek, en in hoeverre zouden deze moeten worden vermeld in de onderzoeksrapportages, om zo transparantie over mogelijke vooringenomenheid en/of een 'conflict of interest' te bevorderen?

Ten tweede is er een controverse over transparantie versus anonimiteit op het kruisvlak van integriteit en ethiek: in hoeverre horen onderzoekers - ook in dit soort onderzoek - te weten van, controle uit te oefenen op, en/of te rapporteren over de daadwerkelijke identiteit van respondenten?

Ten derde is er de vraag in het kader van 'open science' en transparantie in hoeverre de 'gegevens' van dit en dit soort onderzoek - transcripten en/of verslagen van gesprekken met respondenten - ook als het om mogelijk zeer kwetsbare groepen en zeer gevoelige onderwerpen gaat, beschikbaar horen te zijn voor collega-wetenschappers (voor bijvoorbeeld her-analyse)?

Wetenschappelijke integriteit is een actueel thema. Veelal wordt daarbij aandacht besteed aan ernstige vergrijpen tegen de wetenschappelijke integriteit, namelijk fabricatie, falsificatie en plagiaat (FFP). Dergelijke praktijken baren veel opzien. Wetenschappelijke integriteit is echter breder. Het gaat in essentie om het zorgvuldig en verantwoord handelen van wetenschapsbeoefenaars. Dit komt tot uitdrukking in de principes die worden geformuleerd in de recent herziene European Code of Conduct for Research Integrity (ALLEA, 2017:4):

- Reliability in ensuring the quality of research, reflected in the design, the methodology, the analysis and the use of resources.
- Honesty in developing, undertaking, reviewing, reporting and communicating research in a transparent, fair, full and unbiased way.
- Respect for colleagues, research participants, society, cultural heritage and the environment.
- Accountability for the research from idea to publication, for its management and organisation, for training, supervision and mentoring, and for its wider impacts.

Ook binnen de antropologie is toenemende aandacht voor wetenschappelijke integriteit. Hoe verantwoord te handelen in onderzoek naar maatschappelijk gevoelige onderwerpen, zoals radicalisering? Recent werd hieraan een discussie gewijd tijdens de Antropologen dag 2017 (Verslag Antropologen dag 2017). Daarbij kwam het belang van een ethische code of richtlijn aan de orde. Een dergelijke code dient sensitief te zijn voor contextuele aspecten van het onderzoek. Ze kan enkel ontwikkeld worden door het bestuderen van concrete casussen. In deze rapportage beogen wij bij te dragen aan het debat over ethiek en wetenschappelijke integriteit binnen de antropologie door op een concrete casus te reflecteren. De casus betreft het onderzoek 'Chatting about marriage with female migrants to Syria' en de receptie daarvan in de media.

Wij willen op voorhand benadrukken dat daar waar vragen worden gesteld bij de werkwijze van de onderzoekers, het ons niet gaat om het constateren van fouten of het aanwijzen van schuldigen. Achteraf is het vaak gemakkelijk praten. Wel is het van belang om van inzichten die achteraf worden opgedaan te leren en te zien waar zaken verbeterd kunnen worden. Een voorbeeld van een dergelijke werkwijze is het omgaan met incidenten in de gezondheidszorg. In de 'Gedragscode openheid medische incidenten; betere afwikkeling medische aansprakelijkheid' (GOMA), ontwikkeld door de zorgverzekeraars en de medische beroepsgroep in 2010, wordt benadrukt dat snel moet worden onderzocht hoe een incident heeft kunnen gebeuren en dat, zodra dat mogelijk is, de patiënt en/of diens naasten daarover moeten worden geïnformeerd. De gedachte achter de GOMA is niet alleen dat patiënten recht hebben op openheid, maar ook dat professionals en instellingen door open te zijn klachten en claims kunnen voorkomen (Legemaate en Widdershoven, 2016). Analyse van en beleid rond incidenten is gericht op het bevorderen van organisationeel leren en niet op het beantwoorden van de schuldvraag. Dat betekent ook dat deze audit in principe op de toekomst is gericht (hoe kunnen we in soortgelijke situaties handelen?) en waarvoor een analyse van het verleden input levert (hoe heeft het kunnen gebeuren?).

Hieronder wordt eerst een korte beschrijving gegeven van de gebeurtenissen rond het onderzoek 'Chatting about marriage with female migrants to Syria', in het bijzonder de reactie in de pers op het verschijnen van een artikel waarin de onderzoeksresultaten werden gepresenteerd. Daarna wordt een overzicht gegeven van de gevolgde werkwijze tijdens de reflectie audit. Vervolgens worden de drie onderzoeksvragen uit de opdracht beantwoord. De rapportage wordt afgesloten met conclusies en aanbevelingen.

2. Gebeurtenissen rond het onderzoek

Op 17 januari 2017 verschenen twee artikelen in de NRC en NRC Next (respectievelijk op de voorpagina en een in een serie over Cyberjihadisme). De artikelen zijn een reactie op resultaten van een onderzoek gepubliceerd in *Anthropology Today* over onderzoek naar Nederlandse en Belgische vrouwen die naar Syrië trekken met hun man, achter hun man aan, of in Syrië een huwelijk sluiten. De publicatie in *Anthropology Today* beslaat drie pagina's en wordt gecategoriseerd als een explorerend narratief. In de NRC artikelen wordt het onderzoek vooral bevraagd in relatie tot de persoon van de junior onderzoeker, die volgens het artikel in NRC Jihad sympathisant zou zijn.

Het artikel in *Anthropology Today* is gebaseerd op onderzoek uitgevoerd in 2014 en 2015 waarbij een team van drie onderzoekers van de UvA heeft geprobeerd meer te begrijpen van het huwelijk van deze vrouwen. De onderzoeksvraag zoals geformuleerd in de onderzoeksopzet¹ was: *Hoe zien de huwelijken van Nederlandse/Belgische moslima's eruit die met een Syrië-strijder getrouwd zijn en hoe ontwikkelen deze huwelijken zich?* De enige manier om daar iets over te weten te komen bleek uiteindelijk via WhatsApp en Facebook Messenger berichten, vandaar de titel 'Chatting about marriage with female migrants to Syria'.² Het onderzoeksteam bestond uit een senior onderzoeker (hoogleraar UvA / Antropologie), een postdoc en een junior onderzoeker. Deze laatste was destijds recent afgestudeerd als arabist en werd als assistent-onderzoeker in het project opgenomen. Het onderzoek kan gekarakteriseerd worden als beperkt van omvang en explorerend, en wordt ook in die termen door de onderzoekers omschreven. Het is deel van het onderzoeksprogramma van de senior onderzoeker naar controversiële huwelijken, dat gefinancierd is via een ERC Advanced Grant voor het project 'Debating "Muslim Marriages": Ambiguities and Contradictions' en waaruit ook de postdoc positie in het project wordt gefinancierd.

Het artikel in de NRC heeft het onderzoek in een zodanig daglicht gesteld dat het onderdeel werd van een politieke discussie: enerzijds over de integriteit en het nut van dit type onderzoek, anderzijds over de kwaliteit van de onderzoeksmethoden en de persoon van de onderzoeker. Dit leidde tot Kamervragen en veel (online) media aandacht.

3. Werkwijze tijdens de reflectie audit

Deze audit is een bescheiden onderzoek. Wij baseren ons op interviews en een bestudering van het onderzoeksmateriaal en overige beschikbare achtergrondinformatie. De interviews vonden plaats tussen 7 maart en 29 mei 2017 met betrokken personen die behulpzaam zouden kunnen zijn in het zoeken naar antwoorden op de gestelde vragen. Er werd gesproken met de onderzoekers en de journalist, maar ook met leidinggevendenden, en collega's binnen de afdeling en het onderzoeksinstituut. De interviews werden gehouden op de Universiteit van Amsterdam. Tevens werd een Skype gesprek gevoerd met een onderzoeker van een andere universiteit om het beeld te verbreden. De gesprekken vonden plaats in aanwezigheid van Mirjam de Bruijn, hoogleraar Cultuur en Identiteit van Afrika bij de Universiteit van Leiden, Guy Widdershoven, hoogleraar Medische Filosofie en Ethiek aan het VU medisch centrum en de Vrije Universiteit Amsterdam, en de secretaris van de reflectie audit. De interviews duurden ongeveer een uur. Met de postdoc onderzoeker werd twee keer gesproken. Het beschikbare onderzoeksmateriaal betreft de onderzoeksopzetten, voortgangsverslagen van de junior onderzoeker, samenvattingen van chatgesprekken, een overzicht en profielen van respondenten en een aantal chatgesprekken. Ook werden verschillende andere notities met betrekking tot het onderzoek met ons gedeeld.

---

¹ Uit de onderzoeksopzet: Muslim Marriages Project: Huwelijken van Syrië-strijders, vanuit het perspectief van de vrouw.

² Tijdens de gesprekken werd dit verder toegelicht: de junior onderzoeker heeft een keer met een vrouw face-to-face kunnen praten, Skype conversaties lukten niet omdat de internetverbindingen te slecht waren. Het intensiveren en voortzetten van bestaande contacten die al via social media waren gemaakt leek een goede start voor dit onderzoek. Uiteindelijk heeft de onderzoeker met 22 vrouwen contact weten te leggen. Overigens werd ook chatten steeds moeilijker naarmate de internetverbindingen slechter werden. De junior onderzoeker heeft nu geen contact meer met de onderzoeksgroep. (Informatie uit gesprekken met de onderzoekers, de onderzoeksopzet en ingezien onderzoeksmateriaal (kopieën chatberichten en reflecties daarop)).

Tenslotte hebben we ons op de hoogte gesteld van bestaande wijzen van omgaan met ethiek en integriteit van onderzoek binnen de faculteit om ons op die manier een beeld te kunnen vormen van de context waarin dit onderzoek plaatsvond.

4. Bevindingen

Onderzoeksvraag 1: Openheid over de achtergrond van onderzoekers in het onderzoeksteam en in publicaties

In hoeverre horen medeauteurs van elkaars bezigheden, belangen en (politieke) perspectieven te weten voorafgaande en gedurende het onderzoek, en in hoeverre zouden deze moeten worden vermeld in de onderzoeksrapportages, om zo transparantie over mogelijke vooringenomenheid en/of een 'conflict of interest' te bevorderen?

Ter beantwoording van deze vraag gaan we eerst in op de rol van perspectieven en belangen in kwalitatief onderzoek. Zonder betrokkenheid (vanuit een eigen perspectief) is onderzoek niet mogelijk. Tegelijkertijd is een zekere mate van distantie vereist. Hoe werd de balans tussen betrokkenheid en distantie geadresseerd in het onderzoeksteam? Wat waren mogelijkheden om die balans te bewaken? Hoe kwam het perspectief van de onderzoekers tot uitdrukking in de publicatie? Hoe werden eventuele belangenconflicten vermeld? In relatie tot deze vragen gaan we ook in op de manier waarop gereageerd werd op de vragen die de journalist op dit punt stelde.

Balans tussen betrokkenheid en distantie

Betrokkenheid en distantie zijn beide van belang in kwalitatief onderzoek. In het bijzonder in antropologisch onderzoek wordt benadrukt dat betrokkenheid van onderzoekers bij de doelgroep relevant is om betrouwbaar onderzoeksmateriaal te krijgen. Een vertrouwensband is hier wezenlijk. Ook voor de analyse is dit van belang: de onderzoeker moet zich kunnen inleven in de situatie en ervaringen van onderzochten. Tevens is distantie vereist: de onderzoeker moet ook vragen hebben en stellen bij wat er wordt verteld (dataverzameling) en bij het zelfbeeld van de respondenten (analyse).

De verhouding tussen distantie en betrokkenheid is zeker een punt van aandacht geweest binnen de onderzoeksgroep. In de aanloop naar het onderzoek is in de (intern besproken) onderzoeksopzet aandacht voor de positie van een van de onderzoekers als "redelijk orthodoxe" moslim en wordt daarop gereflecteerd. De betreffende junior onderzoeker zegt nadrukkelijk niet te sympathiseren met de gewelddadige Jihad.

Binnen het onderzoek deed de junior onderzoeker, zoals gebruikelijk in antropologisch onderzoek, veel werk alleen. De junior onderzoeker was verantwoordelijk voor de verzameling van het onderzoeksmateriaal, en deelde relevante gegevens met de andere onderzoekers. De junior onderzoeker stelde memo's op en maakte portretten van de vrouwen met wie de junior onderzoeker chat contact had. Deze werden regelmatig gezien door en besproken met de andere onderzoekers. Daarbij is intensief overlegd over kritische kwesties. De junior onderzoeker is zeer positief over de steun in dit proces.

De junior onderzoeker deed het onderzoek vooral thuis. Deze werkwijze hangt samen met de methode van chatting, gekozen vanwege het gebrek aan alternatieven. Chatten via WhatsApp en Messenger gebeurt in principe de hele dag door. Het aantal vrouwen was,

mede gezien de beperkte omvang van de doelgroep, klein. Er namen uiteindelijk 22 vrouwen deel; het contact met de vrouwen verschilde per geval in intensiteit. Binnen het veld van onderzoek naar de problemen rond Syrië en het veld van radicalisering wordt het aantal respondenten overigens wel als bijzonder ervaren. Het is erg moeilijk om gegevens te verzamelen bij de groep Syriëgangers en al helemaal bij de vrouwen daarbinnen.³

Omdat de junior onderzoeker betrekkelijk geïsoleerd werkte, met enkel regelmatig overleg met de begeleiders, kan de vraag gesteld worden of overleg met peers binnen het onderzoeksprogramma van de senior onderzoeker en met andere onderzoekers in het onderzoeksinstituut niet werd gemist. Weliswaar was er, meer dan gangbaar in veel antropologisch onderzoek, geregeld overleg gepleegd tussen de betrokken drie onderzoekers, maar daarbuiten vond geen overleg plaats. Dergelijk overleg had het kritisch reflecteren op keuzen in de dataverzameling en de analyse mogelijk kunnen bevorderen. Bij het ontbreken daarvan waren de onderzoekers op zichzelf aangewezen om de kwaliteit van het onderzoeksmateriaal en de validiteit van de conclusies te beoordelen.

Beperkingen van de publicatie

De balans tussen betrokkenheid en distantie is in elk antropologisch onderzoek een thema in de rapportage. Van belang is hier voldoende breedte en diepgang aan te geven, zodat de lezer kan beoordelen hoe de onderzoekers te werk zijn gegaan bij het verzamelen van het onderzoeksmateriaal en bij de analyse. In het artikel ‘Chatting about marriage with female migrants to Syria’ wordt de achtergrond van de junior onderzoekers summier vermeld in eindnoot 10 in relatie tot de toegang tot hun onderzoeksveld.⁴ Er is echter geen ruimte om verslag te doen van de wijze waarop de balans tussen betrokkenheid en distantie methodologisch is vorm gegeven. In dit verband kan de vraag gesteld worden of de keuze voor publicatie van een bijdrage van drie bladzijden in een antropologisch tijdschrift dat als populair-wetenschappelijk geclassificeerd kan worden, adequaat was. In een reflectie op de gebeurtenissen, opgesteld door de senior onderzoeker namens de onderzoekers, wordt aangegeven dat dit achteraf gezien nog steeds de juiste keuze is. Het tijdschrift gaf de onderzoekers de mogelijkheid om een exploratief onderzoek te publiceren, in narratieve vorm. In een dergelijke publicatie is echter geen ruimte voor reflectie en methodologische onderbouwing van de manier waarop door de onderzoekers is omgegaan met de balans tussen betrokkenheid en distantie ten aanzien van de onderzochte groep, zodat de lezer zich hier geen beeld van kan vormen.

Afgezien van de beperkte omvang van het artikel, die het moeilijk maakt om de balans tussen betrokkenheid en distantie methodologisch te verantwoorden, roept ook de inhoud op dit punt vragen op. Terwijl de vraagstelling van het artikel zich richt op huwelijken, worden tevens uitspraken gedaan over hoe zij het huwelijk plaatsen in de bredere context van hun relatie tot IS. Dit zou bij de lezer de vraag kunnen doen rijzen waarom juist dit punt wordt benadrukt. Dit zien we terug in de latere suggestie van de journalist dat de achtergrond van de junior onderzoeker de bevindingen kan hebben gekleurd.

---

³ Dit werd benadrukt door de journalist en de postdoc onderzoeker in de interviews met hen.

⁴ Voetnoot 10: The focus of our research (marriage rather than terrorism and radicalization), our long-term engagement with the field, including research about controversial topics such as face-veiling (... 2009) and Salafism (... 2013), the self-identification of ----- as a committed Muslim, and as having existing contacts with several of our interlocutors prior to their departure to Syria, all contributed to our gaining some level of trust (... 2016:25). <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1467-8322.12241/epdf>

Het artikel is niet voor publicatie door collega onderzoekers gelezen (behalve door de drie reviewers en de redactie van het tijdschrift). Mogelijk had het vooraf laten inzien van het artikel aan anderen geleid tot de boven geformuleerde vragen. Meerdere onderzoekers wezen, tijdens de gesprekken die wij met hen voerden, op de beperkte mogelijkheden tot reflectie op de methodologie en de resultaten in dit narratieve artikel. Tegelijk benadrukten zij dat de beperkingen wel worden gemeld in het artikel. Zeker gezien de gevoeligheid van het onderwerp en de onervarenheid met de methode van dataverzameling had overleg met minder betrokken collega's mogelijk tot identificatie van potentiële misverstanden kunnen leiden.

Belangenconflicten

In elk onderzoek spelen belangen een rol. Individuele onderzoekers en instituties streven doelen na, zoals publiceren, voldoen aan eisen van methodologische kwaliteit of het creëren van maatschappelijke impact. Deze doelen gaan vaak samen, maar kunnen ook conflicteren. Belangenconflicten zijn niet beperkt tot financiële belangen. Ook door onderzoekers gehanteerde waarden kunnen het oordeel van de onderzoekers beïnvloeden. Dit betreft met de wetenschapsbeoefening samenhangende waarden, zoals consistentie, eenvoud en elegantie. Maar ook maatschappelijke waarden kunnen een rol spelen, zeker in de sociale wetenschappen (National Academy of Sciences, 2017). Dit hangt samen met de hierboven beschreven rol van betrokkenheid. Vanuit het perspectief van ethiek en integriteit van wetenschappelijk onderzoek gaat het dan om twee zaken: de balans tussen betrokkenheid en distantie en de noodzaak van openheid. Belemmert een belang de mogelijkheid van distantie bij de onderzoeker? Kunnen anderen het belang op waarde schatten en de conclusies in dat licht bezien?

De noodzaak van openheid betreft allereerst de onderzoekers onderling. Weten zij voldoende van elkaars achtergrond en eventuele vooringenomenheden? Zoals hierboven vermeld is hier binnen de onderzoeksgroep zeker aandacht voor geweest, aangezien de religieuze achtergrond van de junior onderzoeker is besproken en in de onderzoeksopzet is geadresseerd. In geval van elementen van het privéleven die de interpretatie van de resultaten van het onderzoek kunnen beïnvloeden, dient de onderzoeker daar open over te zijn naar de medeonderzoekers. In het onderhavige onderzoek lijkt er ruimte te zijn geweest in de onderlinge samenwerking om elkaar hierop te bevragen. De inschatting van de onderzoekers was dat het in dit geval vooral van belang was om de religieuze achtergrond van de onderzoeker te bespreken. Juist die achtergrond was van belang voor de vertrouwensband met de onderzoeksgroep. Er was geen aanleiding om aan te nemen dat dit de analyse van het materiaal zou beïnvloeden. Andere gegevens over het privéleven van de junior onderzoeker en de senior onderzoekers werden niet van belang gevonden in relatie tot de interpretatie van de resultaten van het onderzoek. Na publicatie van het artikel werden juist op dit punt door de journalist vragen gesteld.

De noodzaak van openheid betreft vervolgens de lezers van de onderzoeksresultaten. In het artikel wordt, zoals gezegd, aangegeven dat de junior onderzoeker een Moslim achtergrond heeft. Het is echter niet duidelijk welke rol die achtergrond kan hebben gehad in het verzamelen en analyseren van het onderzoeksmateriaal. Was de junior onderzoeker zich voldoende bewust van de mogelijke invloed van de eigen achtergrond in het proces van vraag en antwoord tijdens de chat sessies? Het artikel geeft hierover geen uitsluitsel, omdat vanwege de vorm en de lengte van het artikel weinig informatie wordt gegeven over hoe deze sessies eruit zagen en hoe geselecteerd werd uit het onderzoeksmateriaal. De journalist was verrast dat het de junior onderzoeker was gelukt om met 22 vrouwen contact te leggen. Hij wilde hierover graag met de junior onderzoeker spreken maar kreeg via de senior onderzoekers geen toegang,

toen bleek dat hij geïnteresseerd was in de identiteit van de partner van de junior onderzoeker. Dit zette de journalist aan om onderzoek te doen naar de achtergrond van de junior onderzoeker en de relatie met de doelgroep. De journalist beoogde hiermee, naar eigen zeggen, de positie van de junior onderzoeker te verhelderen en daarmee bij te dragen aan transparantie ten behoeve van de lezer, ook al omdat hij dacht dat het onderzoek relevant kon zijn binnen strafzaken tegen teruggekeerde vrouwen uit het kalifaat. Men kan de vraag stellen of dit doel de middelen heiligt. De vragen van de journalist over de identiteit van de junior onderzoeker zijn in het licht van de toenemende aandacht in de media voor belangenconflicten echter niet onverwacht. Daarbij moet ook worden bedacht dat de persoonlijke achtergrond van de onderzoeker invloed kan hebben op de dataverzameling en de onderzoeksresultaten.

Omgang met de pers

De toenemende aandacht voor openheid rond belangenconflicten leidt vroeg of laat tot journalistiek onderzoek, zowel naar economische als naar politieke belangen. In het geval van dit onderzoek was het van tevoren duidelijk dat de onderzoekers zich in een ingewikkeld publiek en politiek debat begaven. Het artikel in *Anthropology Today* leidt tot vragen die koren op de molen van een onderzoeksjournalist zijn, die in hetzelfde veld opereert als de postdoc onderzoeker in de casus.

Tussen de journalist en de onderzoekers is vanaf juli 2016 contact geweest voordat het betreffende onderzoek werd gepubliceerd. Daarbij is het onderzoek ter sprake gekomen. Na publicatie blijkt de journalist zijn aanvankelijk positieve houding ten opzichte van het onderzoek te hebben laten varen en met vragen te zitten. De onderzoekers voerden meerdere gesprekken met de journalist. Deze belandden in een patstelling, doordat de vraag om informatie van de journalist werd afgehouden met een beroep op privacy. De opstelling van de onderzoekers werd ingegeven door een gerichtheid op bescherming van de junior onderzoeker. Dit heeft uiteindelijk niet gewerkt, aangezien de onderzoeker door de publicatie in de krant wel degelijk in een risicovolle positie is beland die zowel de loopbaan als persoonlijke veiligheid betreft. Had dit voorkomen kunnen worden? Een meer open houding ten opzichte van de vragen van de journalist had het contact wellicht kunnen bevorderen.

In oktober 2016 is door de onderzoekers melding gedaan bij de directeur van de AISSR en bij de decaan van de faculteit. Er is eveneens regelmatig contact geweest met de afdeling communicatie. In december is gesproken met de afdelingsvoorzitter, met de decaan en met de rector. Over de gang van zaken is door de onderzoekers met collega's uitgewisseld. De genoemde vormen van overleg hebben er echter niet toe geleid dat de onderzoekers in het individuele contact met de journalist systematisch werden begeleid en bijgestaan.

Deze gang van zaken past in een structureel beeld waarbij de universiteit de onderzoekers veel handelingsvrijheid geeft. Het uitgangspunt is de vrijheid van de onderzoeker, en wel speciaal een onderzoeker met een grote subsidie. Deze structuur hangt samen met de herstructurering van het hoger onderwijs, waarbij onderzoeksgeld bij de universiteiten is weggehaald, en waardoor de verwerving van onderzoeksubsidies hoog staat aangeschreven, aldus de decaan uit die periode. Dit leidt tot het ontstaan van sterke onderzoeksgroepen binnen afdelingen, die zich vanwege de opdracht en de specificiteit van het onderzoek kunnen ontwikkelen tot zelfstandige eenheden, waarin de garantie van kwaliteit van het onderzoek en de omgang met de media intern worden belegd en institutionele vormen van begeleiding en toezicht door de universiteit nagenoeg ontbreken.

Binnen het onderzoeksinstituut AISSR probeert men de nadelen van voorgenoemde ontwikkeling te ondervangen door het opzetten van regulier overleg tussen principal investigators (PI's). Deelname hieraan is niet verplicht. Daarnaast wordt collegialiteit benadrukt als vorm van begeleiding. Binnen de universiteit is hier verder geen beleid voor, noch als het gaat om lastige keuzen ten aanzien van het publiceren, noch in de omgang met de pers. Men vertrouwt op de kunde van onderzoekers die bewezen hebben onderzoeksprogramma's te kunnen opzetten en uitvoeren. Deze casus roept de vraag op of de huidige wereld waarin de academie moet opereren niet noodt tot meer begeleiding, zowel wat betreft de strategie rond publiceren als in de houding naar de pers. Ten aanzien van het laatste ontbreekt het ook aan juridische bescherming van de onderzoekers door de universiteit.

Onderzoeksvraag 2: Transparantie versus anonimiteit

In hoeverre horen onderzoekers - ook in dit soort onderzoek - te weten van, controle uit te oefenen op, en/of te rapporteren over de daadwerkelijke identiteit van respondenten?

Bescherming van kwetsbare personen is een cruciaal onderdeel van ethiek van wetenschappelijk onderzoek met mensen. Dat impliceert dat informanten door het onderzoek niet in gevaar gebracht mogen worden. Eventuele risico's moeten worden afgewogen tegen de mogelijke opbrengsten voor de betrokken personen, de groep waartoe zij behoren en de maatschappij. Een dergelijke afweging dient allereerst door onderzoeker en onderzoeksteam te worden gemaakt. Een extern oordeel van een onafhankelijke instantie (een ethische toetsingscommissie) kan eveneens steun bieden (of zelfs wettelijk zijn vereist).

De onderzoekers kiezen, samen met de ethische commissie van de AISSR, voor een sterke nadruk op bescherming van de informanten en het strikt anonimiseren van onderzoeksmateriaal. Zij hebben deze keuzen zelf aan de ERC voorgesteld, waarna dit met de ERC contractueel is vastgelegd. De procedure houdt in dat namen van informanten niet gekend worden en ook niet worden genoteerd. Het traceren van informanten op basis van informed consent formulieren wordt onmogelijk gemaakt.

De genoemde procedure is verdedigbaar, maar roept ook vragen op. In de eerste plaats ontbreekt een reflectie op mogelijke alternatieven voor het volledig anonimiseren van materiaal. Zijn er andere vormen van bronbescherming mogelijk, waarbij gegevens zodanig worden bewaard dat deze niet toegankelijk zijn voor de onderzoekers en derden, maar slechts onder juridisch vastgelegde condities door specifieke instanties kunnen worden ingezien, ter wille van een check op de authenticiteit van het onderzoeksmateriaal? In de tweede plaats is het de vraag of de keuze voor het strikte anonimiseren daadwerkelijk de gewenste bescherming garandeert. Is het onderzoeksmateriaal op geen enkele wijze tot de respondenten te herleiden? Wanneer het gaat om gegevens verkregen via internet, kan betwijfeld worden of deze niet te traceren zijn, bijvoorbeeld via het account van de onderzoeker. Er is geen onderzoek waarbij bescherming van informanten 100% zal zijn. Bij chat en internet onderzoek is dit extra problematisch. Het is daarbij niet uitgesloten dat de gegevens door externe instanties worden achterhaald.

Er is hier ook een probleem betreffende het archiveren van onderzoeksmateriaal dat betrekking heeft op een check op de selectie van het onderzoeksmateriaal en de analyse. Ook bij geanonimiseerde uitspraken dient inzichtelijk te zijn hoe de onderzoekers concluderen dat de gegevens van dezelfde persoon afkomstig zijn. In het onderhavige onderzoek wordt de identiteit van de personen achter de chat berichten vastgelegd met een door de persoon zelf gekozen pseudoniem.

Hoe de onderzoekers vaststellen dat het hier steeds om dezelfde persoon gaat, blijft onzichtbaar, omdat het archief is gesloten. Keuzen ten aanzien van het al dan niet bewaren van materiaal zijn evenmin inzichtelijk. Uitgangspunt is dat, omdat het onderzoek plaats vindt in het kader van het grotere ERC programma, alleen chats bewaard worden die betrekking hebben op het huwelijk. Maar nadat die keuzen zijn gemaakt, is niet te traceren welk materiaal is vernietigd. In het kader van deze audit werd de door de onderzoekers gevolgde werkwijze toegelicht, maar was er geen gelegenheid om de gevolgde stappen in te zien.

Onderzoeksvraag 3: ‘Open science’ en archief van onderzoeksdata

In hoeverre horen ‘gegevens’ van dit en dit soort onderzoek - transcripten en/of verslagen van gesprekken met respondenten - ook als het om mogelijk zeer kwetsbare groepen en zeer gevoelige onderwerpen gaat, beschikbaar te zijn voor collega-wetenschappers (voor bijvoorbeeld heranalyse)?

Het delen van onderzoeksgegevens op basis van toegankelijke archieven staat hoog op de lijst van onderzoekers die transparantie een absolute eis vinden van onderzoek. Bij onderzoek dat wordt gefinancierd door NWO is men (sinds kort) verplicht om toegankelijk te archiveren. In de casus wordt aan deze eis niet tegemoet gekomen. Er is een beperkt archief aangelegd, dat principieel ontoegankelijk is om redenen van bescherming van de respondenten. Daarbij wordt verwezen naar de bepaling in het contract rond de ERC die bescherming van de informanten en anonimiteit tot het uiterste doorvoert (zie onderzoeksvraag 2). Bovendien zijn de onderzoekers gekant tegen het delen van onderzoeksmateriaal, omdat dit bij ondeskundig gebruik tot onjuiste conclusies zou kunnen leiden, en ook bij deskundig gebruik de contextuele kennis ontbreekt om tot een verantwoorde duiding te komen. Dit laatste roept vragen op. Hoe kunnen de oorspronkelijke onderzoekers voorkomen dat zij (al is het maar incidenteel) dergelijke fouten maken door hun eigen deskundigheid en kennis van de context te overschatten? Kunnen analyses van niet direct betrokkenen geen gezichtspunten opleveren die voor de oorspronkelijke onderzoekers relevant kunnen zijn, en waar zij niet zelf opgekomen waren? Is een gesprek tussen de onderzoekers die het onderzoeksmateriaal verzamelden en als eersten interpreteerden en anderen in de bredere gemeenschap van onderzoekers niet de beste manier om tot rijkere en meer genuanceerde conclusies te komen? Een dergelijk gesprek vereist vanzelfsprekend goede afspraken over wie toegang heeft tot het onderzoeksmateriaal en langs welke lijnen het gesprek zal worden gevoerd. Ook zal aan de respondenten toestemming moeten worden gevraagd voor het delen van gegevens met andere onderzoekers. Het beperken van de interactie met onderzoekers tot officiële publicaties en eventuele reacties daarop maakt van de wetenschap een academische uitwisseling van producten in plaats van een levende dialoog over concrete feiten en doorleefde ervaringen.

De casus laat zien dat de ontoegankelijkheid van het archief leidt tot vragen betreffende de kwaliteit van de onderzoeksgegevens en de vooronderstellingen bij de analyse. Het bouwen van een gedocumenteerd archief biedt ondersteuning bij verder begrip van het onderzoek, maar bevordert ook transparantie wat betreft onderzoeksgegevens indien dat nodig is in mogelijke controverses. Transparantie hierin vergemakkelijkt doorlichting van onderzoek op de bijdrage aan de wetenschappelijke discussie en voorkomt onoplosbare controverses. Daarbij hoort ook informatie over de onderzoekers, waar die relevant is en uitlegt hoe achtergrond, analyse en dataverzameling zich tot elkaar verhouden (zie onderzoeksvraag 1). De casus laat zien dat het ontoegankelijk maken van een archief leidt tot verder doorzoeken (in dit geval door de journalist), en tot een verharding van standpunten, in plaats van een open gesprek.

Onduidelijkheid rond archivering en controlebaarheid is koren op de molen van maatschappelijke partijen die de wetenschap in het algemeen, en de sociale wetenschap in het bijzonder, bestempelen tot een geheel van vooringenomen meningen. Het onderhavige onderzoek voedt onbedoeld deze bedenkingen tegen de wetenschap, en leidt ertoe dat wetenschap in de verdediging wordt gedrongen. Gepaste vormen van transparantie en openheid zijn geboden.

Het beschikbaar stellen van gegevens en onderzoekspraktijken gebeurt traditiegetrouw via publicatie in een tijdschrift, dan wel als boek. Deze casus leert dat niet alle vormen van publicatie geschikt zijn, omdat soms de ruimte ontbreekt om voldoende toelichting te geven op de manier waarop is omgegaan met vragen rond de balans tussen betrokkenheid en distantie. Er moet gedacht worden over kanalen van publicatie en ruimte die daarin wordt opgenomen om aandacht te geven aan elementen die onderdeel zijn van mogelijke te voorziene controverses. Nog afgezien van transparantie en open science in de vorm van een toegankelijk archief lijkt het wenselijk richtlijnen op te stellen voor of in ieder geval overleg te voeren over de keuze van vormen van publicatie.

5. Conclusies en aanbevelingen

Onze reconstructie van de casus is bedoeld om leermomenten te identificeren. Ethiek en integriteit van wetenschappelijk onderzoek zijn niet primair een kwestie van individuele houding, maar ook en vooral een kwestie van cultuur. In de literatuur wordt in dit verband ook het begrip rechtvaardige cultuur ('just culture') gehanteerd. Een rechtvaardige cultuur is een cultuur van vertrouwen waarin medewerkers zich vrij voelen om open te zijn over onveiligheid en feilbaarheid. Er wordt op een rechtvaardige manier omgegaan met mensen die betrokken zijn bij ongewenste uitkomsten en tegelijkertijd is duidelijk waar de grens ligt tussen acceptabel en onacceptabel gedrag (Dekker, 2016). Een rechtvaardige cultuur wordt gekenmerkt door openheid intern en naar buiten, vanuit de overtuiging dat men zo goed en verantwoord mogelijk met moeilijke kwesties om gaat en bereid is te leren van fouten. De uitdaging is een dergelijke rechtvaardige cultuur te ontwikkelen ten aanzien van kwesties rond ethiek en integriteit in de wetenschap.

Het etnografische veldwerk met informanten behoeft, als het gaat om politiek gevoelige thema's, speciale reflectie ten aanzien van betrokkenheid en distantie, transparantie en bescherming. Dit stelt extra eisen aan de openheid waarmee onderzoekers eigen perspectieven en onderzoeksmateriaal kunnen tonen aan de buitenwereld. Afscherming creëert het gevaar van onduidelikheden en kan voeding geven aan controverses, waarin de media een ingewikkelde, maar door het publiek geaccordeerde rol kunnen spelen, door te insisteren op transparantie, dan wel via eigen onderzoek pogingen te ondernemen transparantie te vergroten.

Wat kan er anders binnen de universiteit en welke lessen kunnen we trekken uit de casus 'Chatting about marriage with female migrants to Syria'? De casus geeft aanleiding tot een bredere reflectie op een aantal meer algemene zaken rond integriteit en ethiek.

1. Binnen kwalitatief onderzoek is een zekere mate van betrokkenheid bij de onderzoeksgroep of bij informanten essentieel. Een vertrouwensband en kennis van elkaar zijn belangrijke bases van de verzameling van onderzoeksgegevens. Tegelijk kan betrokkenheid ook een positiebepaling inhouden. Deze moet helder zijn voor degenen die de onderzoeksresultaten lezen en beoordelen. Een reflectie op de positie van de onderzoeker hierover is belangrijk in ieder onderzoek en zou onderdeel moeten zijn van een publicatie.

Belangrijk is dat de lezer van de publicatie geen twijfel hoeft te hebben over de integriteit van het onderzoek in relatie tot de persoon van de onderzoeker en dus ook de interpretatie van het materiaal. Wij bevelen aan een debat te entameren over mogelijke ingrediënten van eventuele richtlijnen binnen de sociale wetenschappen ten aanzien van transparantie in publicaties over de betrokkenheid van de onderzoekers.

2. Belangenconflicten zijn onvermijdelijk in de wetenschap. Daarbij dient niet alleen gedacht te worden aan financiële belangen, maar ook aan maatschappelijke belangen. Wij bevelen aan een beleid te formuleren over de manier van vermelden van belangenconflicten. Onderdeel van een beleid op dit punt is waar mogelijk openheid van zaken te geven over belangenconflicten en de manier waarop daarmee in het onderzoek wordt omgegaan. Dit sluit aan op de formulering in het AISSR Integrity Protocol, waarin wordt geadviseerd zo transparant mogelijk te handelen.⁵ Er dient aandacht te worden besteed aan de implementatie van beleid door het bevorderen van reflectie op problemen die zich kunnen voordoen in de toepassing, niet enkel door de individuele onderzoeker(s), maar in breder collegiaal verband.
3. Het is van belang contacten met de pers te monitoren en onderzoekers hierin te begeleiden en te coachen. Daarbij dient nadrukkelijk aandacht te zijn voor bescherming van onderzoekers. Leidinggevenden hebben hierin de opdracht medewerkers te ondersteunen. Dat geldt zowel voor junior medewerkers, die moeten worden beschermd door senioren (en dat ook moeten weten), als voor senior medewerkers, die op hun beurt vanuit de universiteit gesteund moeten worden. Hierbij dient ook aandacht te worden geschonken aan juridische bescherming, in het bijzonder in relatie tot geheimhouding van bronnen.
4. Het is van belang informanten te beschermen. Dit impliceert de noodzaak van het anonimiseren van onderzoeksmateriaal. Onderzocht zou moeten worden of er manieren van anonimiseren zijn die het mogelijk maken de identiteit van respondenten voor een selecte groep van betrokkenen toegankelijk te maken. Dat betreft allereerst het onderzoeksteam, en verder eventuele mede- onderzoekers in het kader van een audit of een herhaalonderzoek. Hierbij dient ook gekeken te worden hoe een en ander kan worden gerealiseerd bij internet onderzoek.
5. Ten aanzien van elektronische onderzoeksgegevens en internet gegevens kan gezocht worden naar mogelijkheden om deze toegankelijk te maken zonder dat herleiding tot de bron mogelijk is. Dat vergt nader onderzoek.
6. Het delen van kennis, open access, of in archief, wordt in toenemende mate van belang geacht in de wetenschap. Onderzocht moet worden hoe dit vorm kan krijgen in de kwalitatieve sociale wetenschappen, rekening houdend met de specifieke wijze van dataverzameling en analyse.
7. De antropologie is een kwalitatieve wetenschap die wordt geconfronteerd met een wetenschappelijk klimaat waarin het perspectief van de kwantitatieve wetenschap dominant is. Dit leidt tot een ingewikkelde zoektocht naar mogelijkheid van openheid waarbij veel ethische kwesties aan de orde komen. Hoe kan een kwalitatieve wetenschap, die voor dataverzameling vertrouwt op intensieve relaties met

---

⁵ “How to navigate such instances in ways that preserve scholarly integrity is a matter of individual scholarly judgment. In such instances, in the relevant research and statement of ancillary activity scholars might well be advised to be as transparent as possible, in the direction of full disclosure. But one should not assume that all affiliations and normative priors need to make explicit or ‘confessed’. The most important is to recognize that such affiliations and normative priors might affect one’s results, making it particularly important to be as transparent as possible about the uncertainty and methods underlying claims made in the relevant research. If there is any doubt regarding issues of (possible) conflicts of interest, please seek the advice of the AISSR Integrity Committee.” (AISSR, 2017:13).

informanten, voldoen aan de eisen van transparantie? Wij bevelen aan dat de universitaire leiding een debat aangaat met kwalitatieve wetenschap waaruit een begrip voor die wetenschap in eigen termen blijkt. Transparantie over belangen en het toegankelijk maken van onderzoeksgegevens zal binnen de kwalitatieve wetenschapsbeoefening een andere vorm krijgen dan in de kwantitatieve wetenschappen. Maar het feit dat kennis een publiek goed is en daarom ook verantwoord moet worden kan niet ontkend worden.

8. Vrijheid van wetenschap is een groot goed. Maar dat betekent niet dat onvoorwaardelijk vertrouwen in de wetenschap als gegeven beschouwd kan worden. Vertrouwen vereist transparantie en monitoring. Wetenschappers kunnen – bewust of onbewust – fouten maken. Ook de antropologie moet een controle mechanisme inbouwen. Dat dit geen in steen gehouwen regels zijn is duidelijk, maar er zullen richtlijnen ontwikkeld moeten worden.
9. Het huidige financieringsmodel van het universitaire onderzoek leidt tot het ontstaan van sterke onderzoeksgroepen die op het gebied van kwaliteitsbewaking relatief zelfstandig opereren. Dit beperkt de mogelijkheden tot intercollegiale toetsing en overleg. Om de betrouwbaarheid van dit onderzoek te versterken kan gedacht worden aan het vormen van peergroepen rond meerdere hoofdonderzoekers, waarbinnen systematisch reflectie en overleg over zaken met betrekking tot ethiek en integriteit van wetenschappelijk onderzoek plaatsvindt. Deze groepen zouden bij voorkeur redelijk divers zijn qua expertise en perspectief.
10. Een cultuur van openheid is niet gebaat bij het formuleren van strikte regels. Dat leidt tot een verdedigende houding bij onderzoekers. Erkend moet worden dat regels interpretatie vergen, en dat bij moeilijke kwesties reflectie nodig is, bijvoorbeeld via een bespreking van de casus in moreel beraad (Van Dartel en Molewijk, 2014). Een dergelijke reflectieve bespreking is inhoudelijk vertrouwelijk. Ze is niet besluitvormend, maar kan de kwaliteit van de beslissingen van verantwoordelijke onderzoeker(s) vergroten en zo bijdragen aan de verdere uitbouw van een rechtvaardige cultuur in de praktijk van wetenschappelijk onderzoek.

Referenties

ALLEA (All European Academies) (2017). The European Code of Conduct for Research Integrity, Revised Edition. Berlin.

Dartel, H. van, B. Molewijk (2014). In gesprek blijven over goede zorg. Overlegmethoden voor ethiek in de praktijk. Amsterdam: Boom

Dekker, S. (2016). Just culture: Restoring trust and accountability in your organization. CRC Press

Kouwenhoven, Andreas (2017, 17 januari), Jihadonderzoeker UvA uitte zelf steun voor strijders van IS, *NRC Handelsblad*, p. 1.

Kouwenhoven, Andreas (2017, 17 januari), Jihadonderzoeker UvA uitte zelf steun voor strijders van IS, *NRC Next*, p. 2.

Kouwenhoven, Andreas (2017, 17 januari), Aicha: cyberjihadist én wetenschapper, *NRC Handelsblad*, p. 8.

Kouwenhoven, Andreas (2017, 17 januari), Aicha: cyberjihadist én wetenschapper, *NRC Next*, p. 10.

Legemaate, J. en G. Widdershoven (2016). Omgaan met incidenten en klachten. In: J. Legemaate en G. Widdershoven (red.), *Basisboek Ethiek en Recht in de Gezondheidszorg*. Amsterdam: Boom.

National Academy of Science (2017), *Conflict of interests (Chapter 5 of On being a scientist: responsible Conduct in Research, Second edition, Washington, The national Academies Press, 1995)*. (<https://www.nap.edu/read/4917/chapter/5>)

Antropologen Beroepsvereniging, *Verslag Antropologen dag 2017: Geraadpleegd op: <https://standplaatswereld.nl/2017/05/24/dag-van-de-antropologie-over-solidariteit-ethiek-en-epistemologie/>*

Annex

Commissie reflectie audit

Prof. dr. Mirjam de Bruijn

<https://www.universiteitleiden.nl/en/staffmembers/mirjam-de-bruijn#tab-1>

Prof. dr. Guy Widdershoven

<http://www.emgo.nl/team/1030/guywiddershoven/personal-information>

Gesprekspartners

Hoogleraar Terrorisme en contraterrorisme, Universiteit Leiden.

Wetenschappelijk directeur AISSR 2014 – heden.

Decaan Faculteit der Maatschappij- en Gedragwetenschappen 2008 – 2014.

Hoogleraar antropologie UvA, wetenschappelijk directeur AISSR 2010 – 2014.

Postdoc ERC project Muslim Marriages, begeleider junior onderzoeker.

Journalist NRC Handelsblad/NRC Next, auteur van betreffende artikelen.

Hoogleraar antropologie UvA, lid AISSR ethische commissie.

Senior onderzoeker, hoogleraar antropologie, UvA, projectleider ERC project Muslim Marriage, begeleider junior onderzoeker.

Junior onderzoeker, assistent-onderzoeker UvA voor de duur van het onderzoek “Chatting about marriage with female migrants to Syria”.

Overzicht van geraadpleegde documenten en websites

AISSR (2017), AISSR Integrity Protocol. Draft version 8 (5 juni 2017).

AISSR Ethical Review. Geraadpleegd op: <http://aissr.uva.nl/research/ethical-review-of-research/ethical-review.html>

Moors, A. (2017), Reflexive note ‘Chatting about marriage with female migrants to Syria’.

Moors, A. (2017), *Cool onderzoek of jihadisme aan de Amstel. Een controversie over antropologie en journalistiek* [Powerpoint slides].

Moors, A., Preventing misuse letter.

Moors, A., Response to request for additional information. Ethics Report Proposal

MuslimMarriages.

Sunier, T., Ingezonden brief aan de NRC naar aanleiding van de artikelen over het onderzoek 'Chatting about marriage with female migrants to Syria', niet geplaatst in de NRC.

7th Framework Programme European Research Council Grant agreement for Advanced Grant, "Description of Work" MuslimMarriages.

UvA Persvoorlichting (2017, 17 januari), Reactie UvA op artikel NRC Handelsblad.
Geraadpleegd op: <http://www.uva.nl/content/nieuws/nieuwsberichten/2017/01/reactie-uva-op-artikel-nrc-handelsblad.html>

Inzage in onderzoekopzetten en onderzoeksmateriaal 'Chatting about marriage with female migrants to Syria'. Tevens inzage in stukken van de journalist

Overzicht van publicaties en overige aandacht rond de casus
(In enkele gevallen is er overlap tussen de digitale bron en de papieren bron.)

Drayer, Elma (2017, 20 januari), Onschuldige lammetjes, *de Volkskrant*, p. 25

Drayer, Elma (2017, 20 januari), Bij antropologen leiden dubieuze bronnen moeiteloos tot conclusies, *de Volkskrant*
Geraadpleegd op <http://www.volkskrant.nl/opinie/bij-antropologen-leiden-dubieuze-bronnen-moeiteloos-tot-conclusies~a4450667/>

Ellian, Afshan (2017, 18 januari), De wetenschappelijke waarde van een 'toegewijde moslima', *Elsevier*.
Geraadpleegd op:
<http://www.elsevier.nl/nederland/blog/2017/01/de-wetenschappelijke-waarde-van-een-toegewijde-moslima-436557/>

Esman, Abigail R. (2017, 27 januari), They Teach Our Children, Advise Our Government, And Support Jihad, *The Investigative Project on Terrorism*.
Geraadpleegd op: <http://www.investigativeproject.org/5765/they-teach-our-children-advise-our-government#>

Geller, Pamela (2017, 23 januari), 'Jihadi Brides' Researcher at Dutch University Is Islamic State Sympathiser, *Geller Report*.
Geraadpleegd op: <https://pamelageller.com/2017/01/jihadi-brides-researcher-dutch-university-islamic-state-sympathiser.html/>

Groen, Janny & Ianthe Sahadat (2017, 18 januari), Vragen rond studie naar IS-bruiden, *de Volkskrant*, p. 16.

Groen, Janny & Ianthe Sahadat (2017, 19 januari), Vragen rond studie naar ISIS-bruiden, *Nederlands Dagblad*, pp. 14 – 15.
Geraadpleegd op: <https://www.nd.nl/nieuws/nederland/vragen-rond-studie-naar-isis-bruiden.2475832.lynkx>

Heest, Frank van (2017, 8 februari), VVD wil onderzoek politieke voorkeur wetenschappers, *Science Guide*.
Geraadpleegd op: <http://www.scienceguide.nl/201701/vvd-wil-onderzoek-politieke-voorkeur->

[wetenschappers.aspx](#)

Hemelrijk, M. (2017, 17 januari), Oeps. UvA-onderzoeker blijkt online IS-cheerleader, *GeenStijl*

Geraadpleegd op:

http://www.geenstijl.nl/mt/archieven/2017/01/uvaonderzoeker_blijkt_online_js_cheerleader.html

Hoogland, Rob (2017, 19 januari), Onderwerping. Kringen, *De Telegraaf*.

Geraadpleegd op: [http://eservice-data.solidam.com.s3-website-us-east-](http://eservice-data.solidam.com.s3-website-us-east-1.amazonaws.com/publication/telegraaf_autofeed/native-app/issue/2017/01/19/0001/public/frame/cef77ddeae93628285beb772e2d69c2662cdb9e6.html)

[1.amazonaws.com/publication/telegraaf_autofeed/native-](http://eservice-data.solidam.com.s3-website-us-east-1.amazonaws.com/publication/telegraaf_autofeed/native-app/issue/2017/01/19/0001/public/frame/cef77ddeae93628285beb772e2d69c2662cdb9e6.html)

[app/issue/2017/01/19/0001/public/frame/cef77ddeae93628285beb772e2d69c2662cdb9e6.ht](http://eservice-data.solidam.com.s3-website-us-east-1.amazonaws.com/publication/telegraaf_autofeed/native-app/issue/2017/01/19/0001/public/frame/cef77ddeae93628285beb772e2d69c2662cdb9e6.html)

[m](http://eservice-data.solidam.com.s3-website-us-east-1.amazonaws.com/publication/telegraaf_autofeed/native-app/issue/2017/01/19/0001/public/frame/cef77ddeae93628285beb772e2d69c2662cdb9e6.html) l

Isitman, Elif (2017, 17 januari), UvA-onderzoeker prees Syriëgangsters op internet, *Elsevier*.

Geraadpleegd op: <http://www.elsevier.nl/nederland/achtergrond/2017/01/uva-onderzoeker-prees-jihad-op-internet-435602/>

Montgomery, Jack (2017, 19 januari), Report: 'Jihadi brides' researcher at Dutch university is Islamic State sympathiser, *Breitbart*.

Geraadpleegd op: <http://www.breitbart.com/london/2017/01/19/report-jihad-brides-researcher-dutch-university-isis-sympathiser/>

Ruiter, Jan Jaap de (2017, 14 maart), The Ongoing Public Debate on Islam in the Netherlands, *Shariasource blog*.

Geraadpleegd op: <https://shariasource.blog/2017/03/14/the-ongoing-public-debate-on-islam-in-the-netherlands/>

Schouten, Eva (2017, 29 januari), UvA-onderzoek over vrouwen die naar Syrië vertrekken krijgt kritiek in de media, *Antropologen Beroepsvereniging*.

Geraadpleegd op: <http://antropologen.nl/uva-onderzoek-naar-muslimjihadisten-krijgt-kritiek-in-de-media/>

Wolthuizen, Josien (2017, 17 januari), UvA laat publicatie over jihadbruiden onderzoeken, *Het Parool*

Geraadpleegd op: <http://www.parool.nl/amsterdam/uva-laet-publicatie-over-jihadbruiden-onderzoeken~a4449556/>

Wolthuizen, Josien (2017, 18 januari), Kritiek jihadonderzoek UvA, *Het Parool*, p. 13.

(2017, 17 januari), Onderzoeker UvA steunt op forum jihad, *Reformatorisch Dagblad*, p. 12.

Online versie: Oud-medewerker UvA in opspraak om online steunen jihad, *Reformatorisch Dagblad*. Geraadpleegd op: <http://www.rd.nl/vandaag/binnenland/oud-medewerker-uva-in-opspraak-om-online-steunen-jihad-1.1367405>

Kamervragen ingezonden op 18 januari 2017 door PVV, CDA en PvdA en beantwoord op 23 februari:

<https://zoek.officielebekendmakingen.nl/ah-tk-20162017-1264.html>

<https://zoek.officielebekendmakingen.nl/ah-tk-20162017-1263.html>

<https://zoek.officielebekendmakingen.nl/ah-tk-20162017-1262.html>